

Уладзімір Конан

...Беларусь як нацыя – на крыжы:
яна яшчэ не памерла, але і не адраділася
дзеля свабоднага жыцця...

“...І відзець страшна ў путах сілу”

Эсхаталагічныя матывы ў творчасці Янкі Купалы

Эсхаталогія (ад грэчаскага *eschatos* — апошні, *logos* — паняцце, вучэнне) узьнікла на сумежжы міфалогіі, тэалогіі, філасофіі і, між іншым, на дакладных, заснаваных на матэматычных разьліках касмагоніі, тэрмадынаміцы, генетыцы. Савецкая атэістычная навука (па сутнасці язычніцкая, бо баялася і па-гэтаму адмаўляла ўсё, што датычылася вечнасці, трансэндэнтнасці) “перадала” яе адной рэлігіі. Паводле “Словаря иностранных слов” (1983), эсхаталогія ёсць рэлігійнае вучэнне пра “канец сьвету”. Агульная танальнасць савецкіх энцыклапедычных вы-значэнняў гэтага паняцця іранічная. Праўда, былі спробы пашырыць ягоны змест, уключыць у змест эсхаталогіі навуку пра завяршэнне сусвету і жыцця асобнага чалавека, бо са

сьмерцю для яго канчаецца ягоны космас¹. Але тут аўтары адмяжоўваліся іроніяй ад гэтага, як ім здавалася, “рэлігійнага сьветапогляду”².

Між тым дакладныя навукі прызнавалі гістарычнасьць “нашага” сьвету, бо ён мае свой пачатак і сваё завяршэньне. Атэістычная ідэалогія ігнаравала заключныя разьдзелы Апакаліпсісу, дзе з найвялікшай экспрэсіяй і ў яскравых сімвалах абазначаны другі акт эсхаталогіі – духоўнае абнаўленьне сусьвету: “І ўгледзеў я Новае Неба і Новую Зямлю, бо ранейшае неба і ранейшая зямля мінулі [...]. І ўтрэ Бог кожную сьлязінку з вачэй іхніх, і сьмерці ня будзе ўжо, ні плачу ні энку, ні хваробы ўжо ня будзе; бо ранейшае прайшло” (Апак. 21: 1,4).

Як экзістэнцыяльная сфера перажываньня быцьця эсхаталогія ад даўніх часоў была ў полі зроку мастацтва – паэзіі, музыкі, тэатру, генетычна зьвязаных з міфалагічнымі і рэлігійнымі архетыпамі. Біблія пачынаецца тварэньнем макракосмасу (сусьвету) і мікракосмасу (чалавека) з паршапачатковага неаформленага хаосу. А канчаецца Апакаліпсісам — эсхаталагічным завяршэньнем “гэтага” сьвету і тварэньнем Новага Ерусаліму. Эсхаталагічныя ідэі, вобразы міфалагічнага і метафарычнага зьместу пранізваюць многія з яе сямідзесяці сямі кнігаў. Апакаліпсіс уяўляецца эсхаталогіяй у дакладным значэньні гэтага паняцьця, з чым пагаджаюца багаслоўскія каментары³. Апакаліптычнай або катастрафічнай канцэпцыі эсхаталогіі (канец I ст.) папярэднічала язычніцкая ідэя паступальнага старэньня і дэградацыі “вякоў” зямнога быцьця, абагуленая ў паэме Авідыя (43 г. да н.э. – каля 18 г. н.э.) “Метамарфозы”. У першым разьдзеле свайго твору паэт намаляваў карціну ўзьнікненьня Космасу з Хаосу, зьмены вякоў – ад залатога да сярэбранага, меднага, урэшце, жалезнага — пярэдадня эсхаталагічнага завяршэньня⁴.

Трактоўка эсхаталогіі як вучэньня пра завяршальны лёс сусьвету і чалавека няпоўная, бо датычыцца толькі макракосмасу і мікракосмасу. А людзі жывуць не ізалявана, ствараюць калектыўныя асобы — этнасы, нацыі і дзяржавы. Расійскі сацыёлаг Мікалай Данілеўскі (1822—1885) і ягоны паслядоўнік гісторыі і культуролаг Канстанцін Ляонцьеў (1831-1891) пісалі пра эсхаталагічны лёс гэтых сацыяльных асобаў. Паводле іхняй тэорыі, гістарычныя этнасы і нацыі ствараюць нацыянальныя і транснацыянальныя (імперскія) дзяржавы, разьдзяляючы з імі стадыі першапачатковай прасторы (станаўленьне), росквіту (класічны перыяд) і паўторнага спрашчэньня, што вядзе да заняпа-

¹ Аверинцев С. Эсхатология // Философская энциклопедия. Т.5 – М., 1970. С. 580-582.

² Беларуская савецкая энцыклапедыя. Т.11. – Мн., 1974. С. 484.

³ Талковая Библия, или Комментарий на все книги св. Писания Ветхаго и Новаго Завета. Т. 11 – Пецярбург, 1913. С. 510-511.

⁴ Овидий. Собр. соч. Т.П. – СПб., 1994. С.12.

⁵ Данилевский Н.Я. Россия и Европа: Взгляд на культурные и политические отношения славянского мира к германо-романскому. Изд. 4-е – СПб., 1883 – 610 с.; Леонтьев К. Восток, Россия и славянство. Зб. статей. Т.1. – М., 1885 – 312 с.

ду, перадачы набытага культурна-гістарычнага плёну новым, маладым цывілізацыям⁵. Арыгінальную канцэпцыю эсхаталогіі цывілізацыяў пазней разьвіваў нямецкі філосаф Освальд Шпенглер (1880-1936), аўтар манаграфіі “Заняпад Еўропы”¹.

Адзначым прынцыпова новае, што прапанавала беларуская класічная літаратура XX ст. Па-першае, яна перанесла акцэнт з камічнага апакаліпсісу на сацыяльна-гуманістычную праблематыку; па-другое, распрацавала канцэпцыю нацыянальнага адраджэння, і гэта было мастацка-вобразная і сьветапоглядная экстрапаляцыя хрысьціянскага вучэння пра другі акт эсхаталогіі на стадыі духоўнага пераўтварэння быцця; па-трэцяе засяродзіла ўвагу на гістарычным лёсе народу, нацыі, нацыянальнай дзяржавы.

У раньняй паэзіі Янкі Купалы эсхаталагічныя матывы як дамінанты перажываньня лірычным героем быцця спалучаюцца з інфернальнымі вобразамі. Яны ёсць у першым творы паэта на роднай мове – вершы “Мая доля” (1904). Выяўлена па-народнаму, як праклён. Цяжкая доля ходзіць “як нябожчыка цень”, ад яе жыцьцё нямілае. Лірычны герой пытаецца ў сваёй долі: “Чаму ж горкая такая, // Сьмерць мне лепей не пашлеш?”². Справа, зразумела, ня толькі ў асабістай горкай долі героя, але і долі ягонага народа. Як паэтавыя “Думы маркотныя...” (1905), дзе сьвет пададзены на багатых-шчаслівых і бедных-бяздольных.

Лірычны герой паэта шматаблічны і адзіны, ён – дасканалы артыст, бо перажывае ня толькі сваю асабістую, але і “мужыцкую”, нацыянальную, урэшце, сусьветную драму. Першую паэтычную кніжку “Жалейка” (1908) Купала пачынае вершам “Я не паэта” з эсхаталагічным фіналам:

Эт, з часам людзі ўпадаюць у сіле,
Сьмерць скосе, глядзі і больш крыжам стала;
Нехта спытае: хто ў гэтай магіле?
А надпіс пакажа: Янка Купала.

Верш “Мая эпітафія” (1906) сьведчыць аб хрысьціянскім перажыванні паэтам эсхаталагічнага завяршэння жыцця. Па аналогіі з евангельскім Лазарам Бедным, хоць і ня без паэтычнай іроніі. Вось яго першая і апошняя строфы:

Тут ляжыць Янук Купала,
Што песьні складаў,
Плакаў шмат, сьмяяўся мала,

¹ Шпенглер О. Закат Европы. Т.1. Пер. с нем. Петроград, 1923.

² Купала Янка. Збор твораў. У 7 т. – Т.1. – Мн., 1972. С. 15-16. Тут і далей спасылкі робяцца на гэтае выданне. Рымская лічба абазначае адпаведны том, арабскія лічбы – старонкі кнігі.

Часта галадаў...
 Надпіс гэты хто прыкмеце,
 Хай Бога папросе,
 Каб яму хоць на тым сьвеце
 Лепш, як тут, жылося.

Тут – працяг эсхаталагічнага матыву Купалавага папярэдніка, аўтара паэтычнай ідыліі “Лірнік вясковы” Уладзіслава Сыракомлі: “Тут наш лірнік вясковы! Памёр, пеючы на ліры”¹. Дамінантны лірычны герой сацыльна ангажыраванай лірыкі Янкі Купалы селянін – саборны вобраз беларускага народу, нацыі, вечнай у зямным вымярэнні. У вершы “Мужык” ён на ўвесь “гэты сьвет вялік” сказаў: “Што хоць мной кожны пагарджае, // Я буду жыць! — бо я мужык!” Сацыяльны аптымізм раньняй Купалавай паэзіі змяшчае і прасьвятляе эсхаталагічныя матывы паэта. Поруч з вершамі пякельнага настрою – “З песьняў беларускага мужыка” — (“Толькі як памру я, // Не ўмірае бяда...”), “З песень а бітвах” (“...І відзець страшна ў путах сілу, // Людскі ўвесь з жалю энк і плач, // Аж хоць кладзіся ў магілу // І сьвету гэтага ня бач”), “Я ня сокал...” (“...Мяне зломе маё гора, // У зямлю кіне спаці. // Над магілай крыж з хаткай // Паставяць мне людзі...” — тут ёсьць творы пра вечнае вяртаньне да новага жыцьця праз барацьбу і малітву. Як, напрыклад, у сёньня папулярнай песьні “Шумныя бярозы...”: “...Эх, пайду я ў поле, // Долечкі шукаць // З востраю касою, // Як на сенажаць! // Ой, пайду я ў поле, // Як бы на вайну, // Шукаючы волю, // Шаблячкай махну! // Ой, пайду я ў цэркаў, // Сьвечачку куплю, — // Можа згіне гора, // Якое цярплю, // Можа блісьне сонцам // Воля нада мной!”

Паводле душэўнага складу Янка Купала належаў да тых паэтаў-рамантыкаў, якія ярка ўяўлялі няздзейсьненую райскую гармонію, недасканаласьць рэальнага жыцьця перажывалі як уласную драму. Уся жывая плоць зямная пакутуе, з плачам і энкам чакае ад неба выратаваньня. Вось канчатковая выснова філасофіі дваццатага стагоддзя. Беларуская паэзія адкрыла гэтую праўду, здаецца, раней за Мікалая Бярдзьева, іншых філосафаў-экзістэнцыялістаў. Янка Купала адчуў яе сардэчным зрокам у раньнім “жалейкавым” вершы “Я бачыў...” – пра сьмерць дрэва, птушкі, дзяўчыны:

Я бачыў усё гэта й душою цяпеў,
 Застыў сьмех на губах і песьні ня пеў,
 Заплакаў, заліўся маркотнай сьлязінкай
 Адзін пад бярозкай, галубкай, дзяўчынкай².

¹ Сыракомля У. Добрыя весці: паэзія, проза, крытыка. – Мн., 1993. С. 19.

² Купала Янка. Жалейка – Пецярбург. 1908. С. 80-81. Гл. таксама: Купала Янка. 3б. тв. У 7 т. Т.1. С. 64.

Правідцы райскай вышыні моцна адчуваюць пакутныя нізіны. Янка Купала быў аўтарам беларускага Апакаліпсісу. Пякельнымі пакутамі закончыла жыццё сямнаццацігадовая парабчанка Ганна з дзіцём – гераіня ранняй паэмы “Зімою” (1906). Вобраз начнога здання гэтай ахвяры напамінае нам цені пакутніцаў драматычнай паэмы А. Міцкевіча “Дзяды”. Пакутная доля выпала герою паэмы “Калека” (1907): ён замёрз зімою ля прыдарожнага крыжу. Такой жа сьмерцю памірае селянін Сьцяпан, калі ў завіруху паехаў у горад па лекі (паэма “У Піліпаўку”). Герой паэмы “Курган” жывым закапаны князем за свой прарочы пратэст.

Канцэптуальна-мастацкае падсумаваньне эсхаталагічных матываў ранняй паэзіі Янкі Купалы – драматычныя паэмы “Адвечная песьня” і “Сон на кургане”, выдадзеныя асобнымі кніжкамі адпаведна ў 1910 і 1912 гадах. Паводле сучасных даследаваньняў, гэтымі творамі Купала пачаў самабытную мадэрнісцкую плынь у беларускай літаратуры, выкарыстаў вопыт польскай, рускай і еўрапейскай сімвалісцкай паэзіі і экспрэсіянісцкай драматургіі¹. Тут наш паэт, яго еўрапейскія папярэднікі і сучаснікі Г. Ібсен, М. Метэрлінк, С. Пшыбышэўскі аказаліся прадвесьнікамі філасофіі экзістэнцыялізму, выявілі драму *канечнага ў бясконцым*, чалавека ў спрадвечным быцці, людскай асобы ў Левіафана дзяржавы, свабоднай волі ў сістэмах жорсткай дэтэрмінацыі.

Няма ў драме-містэрыі “Адвечная песьня” псіхалагічна індывідуалізаваных персанажаў, дзейнічаюць касмічныя і прыродныя сілы (Жыцьцё, Голад і Холад, Вясна, Лета, Восень, Зіма, абагуленьня сацыяльныя і абрадавыя тыпы (Пастушок, Матка, Сват, Свацьця, Малады, Маладая, Араты, Сталяр, Падарожны, Стараста, Бацька, Сын, Хор), міфалагічныя персаналізацыі спрадвечнага Кону (Доля, Бяда, Жыцьцё). А ў цэнтры гэтых алегорыяў – абагулены вобраз Мужыка, эпізядычны – ягонай Маці і Жонкі – сімвалы беларускага народа, яго лёсу ў стане забранай краіны, пазбаўленай нацыянальнай волі. У творы ёсьць два ідэйна-тэматычныя асьпекты — універсальны і сьпецыфічна беларускі. Паводле фабулы твор паўтарае біблейскую гісторыю ад першай кнігі “Быцьцё” да завяршальнага Апакаліпсісу на ўзроўні мікракосмасу – чалавека, семантычна канкрэтызаванага вобразам Мужыка, які ў кантэксце беларускай літаратурнай традыцыі канкрэтызуецца як сімвал Беларусі. Жыцьцё, як Богдэміург, стварае чалавека – добрага гаспадара прыроды і творцу (“Так будзе ён царом прыроды, // Сам найдасканальнейшага роду, / / І будзе цар гэты навек // Названьне насіць – Чалавек”). Такой была

¹ Максімовіч В.А. Беларускі мадэрнізм: эстэтычная самаідэнтыфікацыя літаратуры пачатку XX стагоддзя. – Мн., 2001. С. 58-84; Тычка Г. К. Творчасць Янкі Купалы і традыцыі духоўнай рэгіянальнасці ў польскай літаратуры XIX – пачатку XX стагоддзя. Аўтарэфэрат дысертацыі доктара філалагічных навук. – Мн., 2002. С. 12-27.

боская задума. Але зямная Доля тут жа зрабіла эсхаталагічную папраўку: “Стварэньне жыцьця – чалавек, // Аж ляжа ў зямельку навек”. Доля рэалізуецца ў вобразах Бяды, Голаду і Холаду: яны прарочаць Чалавеку ня райскі сад, а пакуты і гора бедняка-сялянiна.

Вясельле, хрэсьбіны, сьвяты – толькі кароткія інтэрмедыі ў гэтай жыцьцёвай драме, напамінак пра страчаны Рай. Аб ім напявае хор, выконваючы ролю рэзанёра: “Рэдкі сьмехі і пацехі, // Часты сьлёзы і бяда...” (VI, 15). Памірае Мужык не натуральнаю сьмерцю ад збытку гадоў, а гвалтоўна, забіты падсечанай хвойкаю. Напамінак пра горкую праўду: сьмерць прыходзіць нечакана, бо ўсё жывое існуе над безданьню, куды падае, калі абрываецца нітка ягонага наканаваньня. Эпілог гэтай містэрыі ў сцэне “На могiлках” – эсхаталагічны. З царства сьмерці ўстае цень Мужыка, каб даведацца ў добрых духаў, ці лепш за яго жывуць ягоныя патомкі. На гэтае пытаньне чуе адказ: “Ня зломлены к шчасьцю вароты, // Сьлязы не ўбыло, — прыбыло”. Апошнія словы паўстаўшага з Апраметнай мужыка: “Раскройся нанова магіла: // Страшней цябе людзі і сьвет”.

Паводле эстэтычных крытэрыяў рэалізму “Адвечная песьня” – твор песімістычны, а яе герой Мужык – толькі пасіўны пакутнік. Аднак жа Купала тут скарэй экспрэсіяніст, чым класічны рэаліст. Сцэны гаротнага жыцьця чалавека-працаўніка і нацыі як саборнай асобы выклікаюць волю да сацыяльнага і духоўнага пераўтварэньня быцьця. Хрысьціянская па вытоках адраджэнцкая філасофія паэта – антытэза, а не аналогія да песімістычнай філасофіі аўтара кнігі “Сьвет як воля і ўяўленьне” А.Шапенгаўэра (1788-1860) і будысцкай канцэпцыі адмаўленьня волі да быцьця як крыніцы пакутніцтва. Рэпрызай да драмы “Адвечная песьня” магла б стацца песьня Незнаёмага з драматычнага абразка “На папасе”, апублікаванага ў “Нашай ніве” у тым жа “сталыпінскім” 1908 годзе¹. Сам “абразок” – толькі экспазіцыя да гэтай аптэмістычнай эсхаталогіі. Матывы абодвух твораў навеяны жыцьцёвай драмай сям’і паэта – раньняй сьмерці бацькі, брата і дзвюх сястрычак. Пра яе сьведчыць Незнаёмы ў сваім маналогу (“Аж бацьку гора з ног зваліла, // Пайшоў на той сьвет без пары...”). Першая страфа песьні Незнаёмага – той жа матыў “Адвечнай песьні”.

Песьня завяршаецца эсхаталагічна: Лявон памёр у змаганьні за праўду сваю, але ён яшчэ ўваскрэсьне ў новай славе:

Ляжыць, дрэмле Лявон,
На грудзях вырас клён;
Калі вецер на сьвеце расходзіцца

¹ Конан Ул. Дантэ і Янка Купала: матывы Раю і Пекла // Наша вера, 2001, № 2 (16). С. 68-74; Яго ж: Дантэ і Янка Купала: матывы Раю і Пекла // Янка Купала і праблемы беларускага самапазнаньня: V Міжнародныя Купалаўскія чытанні – навуковая канферэнцыя, Мiнск, 7-8 верасня 2000 г. – Мн., 2002. С. 140-154.

Шуміць шумна той клён:
 Яшчэ ўстане Лявон –
 Гэй, Лявоны ў нас не пазводзяцца! (VI, 154-155).

Драматычная паэма “Сон на кургане” (1910) надрукаваная ў альманаху “Маладая Беларусь” (1912) і асобным выданнем з прысьвячэннем “Памяці свайго бацькі і брата”, хутчэй сімвалічная, чым алегарычная “Адвечная песня”. На ўніверсальным узроўні яна сімвалізуе трагедыю страчанага і ня знойдзенага Раю; на ўзроўні нацыянальным – пошук страчанага Бацькаўшчыны, трагічны разлад паміж духоўна абуджанай элітай і большасцю народа, які страціў нацыянальныя ідэалы ў імперскім рабстве. Тут ёсць цікавыя сюжэтныя і кампазіцыйныя паралелі з “Боскай камедыі” Дантэ, асабліва ў экспазіцыі, пра што ўжо гаварылася ў ранейшых публікацыях. Матывы сьмерці і пькельнай пакуты ёсць ва ўсіх “абразях” паэмы, эсхаталагічная кульмінацыя раскрыта ў сцэнах “На замчышчы” і “Пажарышча”. Паміж імі ёсць сэнсавая сувязь. Пошукі скарбаў на зруйнаваным замчышчы падаюцца як кашмарныя сны і відмы, навеяныя русалкамі над заснуўшым героем, а пажар – як рэальнасьць эсхаталагічнага сэнсу. Бо апакаліптычная эсхаталогія паводле Бібліі ёсць міфалагічнае выяўленьне апошняга лёсу космасу і чалавека ў вобразах пажару, які спальвае грэшны сьвет і на яго месца творыць абноўлены адухоўлены космас, Новы Ерусалім. Вось толькі некалькі фрагментаў з Апакаліпсісу. “Першы анёл затрубіў, і зрабіўся град і агонь, зьмешаны з крывёю, і апалі на зямлю, і траціна ўсіх дрэў згарэла, і ўся трава зялёная згарэла. Другі анёл затрубіў, і як бы вялікая гара, агнём распаленая, абвалілася ў мора, і траціна мора зрабілася крывёю [...]. Трэці анёл затрубіў, і ўпала з неба вялікая зорка, палаючы, нібы сьветац, і ўпала на траціну рэк і крыніцы водаў. Імя гэтай зоркі палын” (Апак. 7:11).

Апакаліптычныя матывы ў “Сьне на кургане” спачатку выяўляюцца ў сутычках героя з антаганістам Чорным – увасабленьнем сусьветнага зла па аналогіі апакаліптычным зьверам, д’яблам, сатаной, а ў маналогах Сама – з Купалавай метафарай *чырвоная раса*:

Толькі чырвоная ўсюды раса,
 Толькі к няўдачам дарога.
 Гадзіны ўюцца вяроўкай ля ног,
 Смокчуць кроў з жылаў піяўкі;
 К Богу зьвярнуўся – маўчыць нема Бог,
 Сьцелючы ў пекле прылаўкі.
 Людзі!.. Што людзі? Ці ёсць дзе між іх
 Годны адзін хоць у людзі:
 Мутнасьцю, трупам нясе ад усіх,
 Пошасьцей поўныя грудзі... [VI, 68].

У матывах аб поўнай богапакінутасці і ўсеагульным граху ёсьць прадчуваньне апакаліптычнай катастрофы. Шукаючы скарб – ключ да зямной райскай гармоніі, Сам у “Сьне на кургане” пабываў у Пекле, дзе золата пераліваецца агнём і крывёю, душы нябожчыкаў пакутуюць ад перажытых імі зямных няўзгодаў, а відмы-касьцятрупы паўтараюць адзін і той жа матыў: “Цемра тут закон і права!” Урэшце, вобразы пажару — сюжэтна-тэматычная разгорнутая метафара “канца сьвету”. Ва ўсякім выпадку – Апакаліпсісу на лакальным узроўні. Прынамсі, так перажываецца пажар пагарэльцамі.

Апошні акт драмы “Сон на кургане” (“У шынкоўні”) паводле кампазіцыі ёсьць рэпрыза да агульнаімперскага эсхаталагічнага “пажару” – руска-японскай вайны 1904-1905 гг., рэвалюцыі 1905-1907 гг. і яе наступства – сталыпінскай рэакцыі, падчас якой паэт ствараў сваю драму. Наведвальнікі шынкі скардзяцца на холад, які “гняце і давіць да зарэзу”, “абвіўся гадзінай халоднай, упіўся у шыю, як жыгалам”; ды яшчэ “людзей зьядае, як конь сена” (такі быў тады “палітычны клімат”) і паднімаюць чаркі “за згубу лепшай сьветлай долі, за працьвітаньне чорных хвіляў”. Гэта ўсё – трагіка-іранічныя антытосты, дакладна падагуленыя героем драмы: “За тых, хто родны край зьнішчожыў, // І к цемрам вечным кладкі мосьціць”. У рэпліках-тостах дамінуе матыў пажару: “Масты старыя йдуць на зломы, // Старыя стаў паліць руіны [...]. Ужо тлеюць вогнішчы ў ровах, // Пяройдуць скора і на горы [...]. А ўсё ж, і ў горадзе і то ўжо // Агонь на вуліцах пылае. // І гінуць самі ў ім, як смоўжы, // Нагой сьляпою растаптаны”. Фокуснік у сваім “прадстаўленьні” кажа пра астрог: “Наш хлеб на-дзённы”. Былы змагар з царствам Чорнага (у паэтычнай міфалогіі Купалы ён завецца таксама Чорнабогам) Сам пасьля астражнага жыцьця стаў лірнікам – прарокам, выразьнікам адраджэнскай філасофіі аўтара. Пад акампанемент ліры ён сьпявае прарочую песьню пра беларусаў у форме запытаньняў:

А калі ж к нам рыцар важны
Прыплыве Дунаем з княжнай?
Нас падыме, заахваціць
К лепшай славе і рабоце?
А калі ж к нам прыйдуць весьці,
Што пара ўжо занесьці
На пачэсным на пасадзе
У роднай долі, у роднай радзе?

Песьня Сама-лірніка – гэта пра другі акт эсхаталогіі, духоўнае адраджэньне чалавека і грамадства. Яно яшчэ не адбылося, застаецца пад пытаньнем. Паводле заключных акордаў лірніка: “Ані знаку аг-

няцвету, // Праўды-маткі ня шлюць сьвету // Жыватворнаю крыніцай // Ад граніцы да граніцы”.

Тэатральная рэпрыза да эсхаталагічных матываў паэзіі Янкі Купалы праглядваецца ў яго драме “Раскіданае гняздо” (1913) і трагікамедыі “Тутэйшыя” (1922). Сама назва драмы сімвалізуе вядомы ў сусьветнай культуры матыв *выгнаньня з Раю*, у дадзеным выпадку страту хоць бы адноснай абароненасьці і стабільнасьці сялянскай сям’і Зяблікаў. Кожны герой гэтага твору перажывае сваю бяду па-свойму, але ўсе адчуваюць яе як катастрофу. Калі панскія парабкі разбуралі страху, пад якой сабіраліся Зяблікі, гаспадар Лявон перажывае гэты здзек як асабісты Апакаліпсіс: “Гэта, — кажа ён, — зоркі нашы валяцца, што павядуць нас з кіем жабрачым”. Апакаліптычны настрой давёў яго да самагубства. Яго дачка Зоська сьніць райскія сны: пра тое, як сьвяты Мікола ў вобразе анёла вядзе сям’ю праз Пекла ў Рай на сустрэчу з Хрыстом і ўсімі сьвятымі. Старэйшы сын Сымон выбірае шлях барацьбіта: спачатку бунтуе, падпальвае панскі маёнтак (пажар – эсхаталагічны вобраз), а пасля разам з сястрой ідзе ў іншы бок – “на вялікі сход”, па Бацькаўшчыну – па шляху нацыянальнага Адраджэньня, якое ва ўяўленьні дзеячоў нацыянальна-вызваленчага руху было гістарычнай праявай другога акту Апакаліпсісу – духоўна-творчым абнаўленьнем жыцьця і зямлі [VI, 273-341]. Матыв крывавай рэвалюцыі як апакаліптычнага пажару, што сее сьмерць, разьвіваецца ў трагікамедыі “Тутэйшыя”.

Тры ўзроўні эсхаталагічных матываў праглядваюцца ў паэзіі Янкі Купалы – сусьветны, асабісты і нацыянальны. Ягонья “Адвечная песня” і “Сон на кургане” тычацца ўсіх і завяршаюцца сьмерцю. У першым творы – Мужыка, у другім – пад мелодыю вальса “Дунайскія хвалі” ў карчму ўносяць замёрзшую кабету – жонку Сама і маці маладога стражніка – даўно чужых і нават незнаёмых паміж сабою. Сьмерць – рэальнае, непазбежнае для ўсяго жывога эсхаталагічнае завяршэньне. Беларусь як нацыя – на крыжы: яна яшчэ не памерла, але і не адраділася дзеля свабоднага жыцьця. Яшчэ ня села “На пацэсным на пасадзе ў роднай долі, у роднай радзе”. Усеагульны апакаліпсіс набліжаецца, бо сьвет жыве ў граху і зьле: “Ня зломлены к шчасьцю вароты, // Сьлязы ня ўбыло – прыбыло” [VI, 39]. Творчасць Янкі Купалы ўяўляецца паэтычнай сімфоніяй, дзе дабро і зло, радасьць і пакуты, райскія і пякельныя матывы, жыцьцё і сьмерць кантрастна раздзеленыя, палярызаваныя; але разам з тым парадаксальна зьбліжаныя, ствараючы цэласныя вобразы ўнівэрсальнага, нацыянальнага і асабістага быцьця ў эсхаталагічным полі зроку. Міфалагічныя і біблейскія сімвалы асабістага і сусьветнага зла прыдалі паэзіі Купалы прыкметы мадэрнізму ў двух плынях – сімвалізму і экспрэсіянізму. Ягонья вобразы сьмяротнага на жывым напамінаюць сюррэалістычныя метафары:

Скрыпяць трухляцінай асіны,
Над курганамі зьвяр'ё вые...
Гасьцінцам, церневай пуцінай,
У ёрмах, скованы, скацінай
Ідуць нябожчыкі жывыя

(У начным царстве, 1913)

Эсхаталагічную тэматыку паэт падагуліў у вершы “Таварыш мой” (1915), сумясьціўшы экспрэсіянісцкую сімволіку з класічнай паэтыкай санета:

Ідзе за мной услед касьцісты, бледны труп, —
Як цень, — за мной, пры мне, куды я не ступлю —
Ці я ўстану, ці ў пасьцелі мёртва сплю —
Са мной заўсёды ён, заўсёды гэты жывы труп...

Янка Купала – паэт-прарок пераважна трагічных эсхаталагічных перажываньняў – паўтарыў лёс сваіх лірыка-драматычных герояў: перад непазьбежным і неадольным злом аддаваў перавагу сьмерці як адзіна магчымаму акту непрыманьня татальнага зла. Але ж па кантрасьце ў кантэксце вечнасьці ярка выявіў каштоўнасьць жыцьця ў разнастайнасьці яго жывой красы. Райскія карціны традыцыйнага сялянскага побыту ў яднаньні з блізкай зямлёю і далёкім космасам паэт раскрыў у паэме “Яна і Я”. Тут зьнятыя ўсе сацыяльныя і псіхалагічныя супярэчнасьці, засталася чыстае, не грахоўнае, паяднае любоўю быцьцё:

Раем на зямлі выглядываў наш сад,
Я ў ім – Адам, яна ў ім – Ева;
У раі гэтым вецер быў нам Бог і сват,
Вяцьвямі шлюб давала дрэва...

За сваё нялёгкае жыцьцё Янка Купала часта сустракаўся са сьмерцю. У 1902 годзе страціў блізкіх людзей: бацьку Дамініка, малых брата Казіміра, сятрычак Галену і Сабіну. За 1930-1939 гг. загінулі ў бальшавіцкіх гулагах яго сябры-пісьменьнікі – беларускія гусьляры, лірнікі і дудары, нацыянальныя дзеячы рэспублікі. Верагодна, напачатку вайны 1941 году паэт ведаў калі ня ўсю, то большую частку гэтага нацыянальнага апакаліпсісу. Пад вялікім пытаньнем было жыцьцё беларускай нацыі – у той яе аўтэнтчнай форме, пра якую марыў паэт. На самым пачатку нацыянальнай Галгофы ён перажыў уласную сьмерць, калі ў 1930 годзе, у адчаі, пайшоў на самагубства. Сьмерць паэта ў маскоўскім гатэлі 26 чэрвеня 1942 году была толькі апошнім актам гэтай драмы, што доўжылася звыш дваццаці гадоў.

